

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 241-246
Geliş Tarihi: 26.02.2020
Kabul Tarihi: 11.04.2020
DOI: 10.26513/toecd.694612

Kitap İncelemesi / Book Review

Türk-Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)

Ü. Gülsüm Polat, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 362 sayfa

Değerlendiren: Fatma Zehra Fatsa*

Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923) adlı eser Doç. Dr. Ü. Gülsüm Polat tarafından yaklaşık altı yıl süren bir hazırlık sonucunda 362 sayfalık bir çalışma olarak Aralık 2019'da Kronik Kitap tarafından basılmıştır.

Ü. Gülsüm Polat'ın bu eseri, 1914-1923 yılları arasındaki Osmanlı/Türk-Arap ilişkileri hakkında kapsamlı bir çalışma ortaya koyarak literatürde kendine yer bulmuştur. Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki Arap Yarımadası'ndaki siyasi erkler ile Türk siyasi erkleri arasındaki ilişkileri konu almaktadır. Şerif Hüseyin İsyanı'ndan sonra bölgedeki değişim, Avrupa ülkelerinin bölgedeki işbirliği çabaları ve Osmanlı'nın bölgedeki karışıklığa göstermiş olduğu askeri ve siyasi reflexler incelenmiş, Türk-Arap ilişkilerine yansımaları ele alınmıştır.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Çatışma ve İttifak", ikinci bölüm ise "İsyan, İşbirliği ve Mücadele: Suriye-Irak ve Arap Yarımadası"dır. Yazar birinci bölüme geçmeden önce I. Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkmış ve I. Dünya Savaşı içerisinde de hızla yayılmış olan Arap milliyetçiliğinden bahsetmektedir. Savaş arifesinde başlayan

* YL Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, TR, Tarih Bölümü, orcid.org/0000-0003-4260-5836, fatmazehrafatsa@gmail.com

ve bozulan ittifaklara da yer veren yazar, I. Dünya Savaşı'nın Arap Yarımadası'ndaki yerleşik aktörlerin dış aktörlerle nasıl işbirliği içerisinde olduklarına değinmektedir.

Birinci bölüm “Çatışma ve İttifak”, iki alt başlık ve bu iki alt başlığın içerisinde de birden fazla başlıkla ele alınmıştır. İlk alt başlıkta, “I. Dünya Savaşı; Hicaz ve Necid’de Yol Ayrımında Çatışma ve İttifaklar” konusu üzerinde durulmaktadır. Yazar, burada ilk olarak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra İngilizlerin Arap Yarımadası'nın neredeyse her bölgesini etkileyecek askeri ve siyasi girişimler içerisinde olduklarına yer vermekte ve bu girişimlerin başlangıç noktasının Osmanlı hâkimiyetindeki Basra'nın işgali olduğunu söylemektedir (s.73). Ayrıca Osmanlı'nın ilan ettiği Cihad-ı Ekber (Osmanlı Devleti'nin İslami propagandası) ile savaşta dini bir iddianın ortaya atıldığını ve böylece İngilizlerin çözmesi gereken başka bir meselenin ortaya çıktığını belirtmektedir. İngilizler için bundan sonraki sürecin Türklere karşı Arap desteğini sağlayabilmek olduğunu söyleyen yazar, bu bağlamda İngilizlerin Arap Yarımadası'nın önemli liderleri olan İbnu's-Suud, İbnü'r-Reşid, İmam Yahya ve Seyyid İdrisi ile olan görüşmelerine yer vermektedir.

Birinci bölüm içerisinde Şerif Hüseyin İsyanı'na değinen yazar, Osmanlı kaynaklarında bu isyanın “Fesat Hadisesi”, Arap ve Batı kaynaklarında ise “Büyük Arap İsyanı” olarak nitelendirildiğini söylemektedir. Mark Skyes, Lord Kitchener, McMahan gibi isimlerin isyanı gerçekleştirebilecek isim olarak Şerif Hüseyin'i işaret ettiklerini belirten yazar bu noktadan itibaren Şerif Hüseyin ve oğulları ile isyan için yapılan görüşmeleri ve yazılan mektupları aktarmaktadır.

5 Haziran 1916 tarihinde İngilizlerin silah, cephane ve para yardımıyla Medine'de isyanı başlatan Şerif Hüseyin, İttihat ve Terakki'nin İslam'ın başına gelmiş en büyük tehlike olduğu fikrini yaymıştır. Bu hâkimiyetin Arap Yarımadası'nda son bulması gerektiğini söylemiş ve isyanını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Böylece halkı Mekke'de kurulan yeni saltanata bağlı olmaya çağırdığını belirten yazar bu noktada Fahrettin Paşa'nın Medine savunmasındaki rolüne de yer vermiştir.

İsyanın başlamasından sonra Arap Yarımadası'ndaki gelişmeleri yazarın, İbnu's-Suud ve İbnü'r-Reşid arasındaki ilişkiler, Faysal'ın Suriye Krallığı düşüncesi, Fransa ve Rusya'nın isyan karşısında sergiledikleri tutum, Şerif

Hüseyin'in unvan tartışması ve buna gösterilen tepkiler olarak incelediği görülmektedir. Kasım 1917 tarihinde Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti'nin kurulmasını destekleyen Balfour Deklarasyonu'nun Şerif Hüseyin'in gücünü kıran bir gelişme olduğunu söyleyen yazar, Büyük Arap Krallığı fikrinin sonunu getirecek olan bu gelişmenin bundan sonraki barış görüşmelerinde güvensiz bir ortam oluşturacağını da belirtmektedir (s. 157).

Yazar, birinci bölümün ikinci alt başlığını "I. Dünya Savaşı'nda Arap Yarımadası'nın Güneyi: İsyân, İşbirliği ve Mücadele" olarak ele almıştır. Bu başlık altında Kuzey Yemen (Asir), Güney Yemen ve Kızıldeniz Adaları'nın durumunu inceleyen yazar, Yemen'de iki önemli aktör olan San'a merkezli Zeydi İmam Yahya ve Asir merkezli Seyyid İdrisi'nin işbirliği konusunda birbirinden farklı tutum içerisinde olduklarına değinmektedir. İmam Yahya savaş öncesinde Türklerle imzaladıkları Dean Antlaşması'na bağlı kalıp sadakatini gösterirken Seyyid İdrisi ise 30 Nisan 1915 tarihinde İngilizlerle bir işbirliği antlaşması imzalamıştır.

Kitabın ikinci bölümü "İsyân, İşbirliği ve Mücadele: Suriye-Irak ve Arap Yarımadası" başlığı altında ele alınmıştır. İkinci bölüm dört alt başlıktan oluşmakta ve ilk bölümde de olduğu gibi bu alt başlıklar da kendi içinde birden fazla başlığı barındırmaktadır. İlk alt başlık, "Anadolu'da Millî Mücadele Suriye ve Irak'ta Karmaşa: Belirleyici Faktörler"dir. Yazar ilk olarak bu başlık altında 1918-1923 yılları arasında Doğu ile ilişkiler bağlamında Türk dış politikasının ana karakteristiğini incelemektedir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci ve sonrasında Anadolu'da oluşan milli devletin başlangıcını ele alan yazar, savaş sonrası Arap Yarımadası'nda önemli değişiklikler içeren 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilafnamesi, 18-26 Nisan 1920 tarihli San-Remo Konferansı ve kararları, 12-30 Mart 1921 tarihleri arasında Kahire Konferansı ve kararları üzerinde durmaktadır. Mustafa Kemal'in Suriye ve Irak'ın bağımsızlığı için silahlı mücadelenin kendi öz kaynaklarıyla yönetilmesi düşüncesine ve Talat Paşa ile yaptığı yazışmalarındaki konfederasyon fikrine değinen yazar, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra dış ilişkilerin bizzat Mustafa Kemal ve TBMM tarafından yürütüldüğünü söylemektedir. Bolşevizm ve onunla bağlantılı Panislamık/Bolşevik hareketlerin savaş sonrası ilişkilerdeki etkisine de değinen yazar, Bolşeviklerin "başka bir ulusu ezen hiçbir ulus özgür

olamaz” söyleminin Millî Mücadele için önemli bir söylem olarak kabul edildiğini belirtmekte ve bu bağlamda Hilafet Hareketi’nin Türk-Arap ilişkilerinde en etkili unsurlardan biri olduğu üzerinde durmaktadır. Türk-Arap ilişkilerinin şekillenmesinde Bolşevizm, Milletçilik, Panislamizm gibi kavramların yanında İttihat ve Terakki düşüncesinin de önemli bir rol oynadığını söyleyen yazar, Millî Mücadele’nin bir İttihatçı hareketi olarak anlaşılmasını engellemek için Mustafa Kemal’in İttihatçı liderlerle olan ilişkilerinde oldukça dikkatli olduğunu ve dış politikasını akılcılık üzerine temellendirdiğini ifade etmektedir (s. 210-211).

İkinci alt başlık, “Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken Devamlılık ve Kopuşlar”dır. Yazar burada ilk olarak, savaş sonrası Suriye’nin durumunu ve 24 Temmuz 1922’de Milletler Cemiyeti onayıyla Suriye’de Fransız mandası kabul edildikten sonra Suriye topraklarının nasıl ayrı idari birimlere ayrıldığını ele almaktadır. Bu noktada Şerif Hüseyin ve Emir Faysal’ın aktörlüğü üzerinden çalışmasına devam eden yazar, Paris Barış Konferansı ve Faysal’ın Suriye’deki Krallığı’nın sona erdirilip Irak Krallığı’na geçiş sürecine değinmektedir. Savaş sonrasında oluşan yeni sınırlar içinde Faysal’ın krallığının Irak’ın kuzeyindeki Kürt bölgeler ve Şiiler arasında ortaya çıkardığı tartışmalara yer veren yazar, Irak’taki bu sürecin Türk-Arap ilişkilerinde geçişkenliğe sebep olsa da İngiltere’nin Irak’taki hareket alanını genişlettiğini belirtmektedir (s. 223).

Yazar bu bölümde ayrıca Suriye ve Irak’ta kurulan işgal karşıtı cemiyetlerin İstanbul Hükümeti ile olan iletişimlerine ve Büyük Suriye olarak adlandırılan Lübnan ve Filistin’i de içine alan bölgelerdeki mücadelelerine yer vermekte ve sınırı oluşturan bir diğer önemli aktör olan aşiretlerin mobilizasyonuna da değinmektedir. Yazar, Türkiye ve Suriye-Irak bölgesindeki işgal karşıtı girişimler içerisinde 1919 Aralık’ta başlayan ve 1920 ortalarına kadar devam eden Deyr-i Zor ve Telafer olaylarında milliyetçi cemiyetlerin önemli rol oynadığını belirtmektedir (s. 247). Son olarak 1921 Londra Konferansı’na değinen yazar, Ankara Hükümeti’nin konferansa çağırılıp Faysal’ın çağırılmamasını sınırda iletişim içindeyken diplomasi de ayrı düştükleri şeklinde yorumlamaktadır.

Üçüncü alt başlık, “Arap Yarımadası ile İlişkiler; Necid, Hicaz ve Yemen”dir. Yazar bu bölümde Millî Mücadele bittikten sonra Şerif Hüseyin’in kendisini halife ilan etmesi üzerine Necid Emiri İbnu’s-Suud’un savaş açmasını ve 1926’da İbnu’s-Suud’un Hicaz Kralı ilan edilerek sınırlarını

nasıl genişlettiğini ele almaktadır. İbnu's-Suud'un Arap Yarımadası'nda sınırlarını genişletebilmesinin İngilizlerden aldığı para, silah, cephane yardımı sayesinde olduğunu söyleyen yazar (s. 283), Arap milliyetçiliğinde önemli bir aktör olan Şerif Hüseyin'in, İngiltere'nin desteğini çekmesiyle tarih sahnesindeki rolünün böylece bittiğini belirtmektedir. Yazar son olarak Millî Mücadele sürecinde Osmanlı'nın uzak eyaleti olan Yemen üzerinde durmaktadır. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Osmanlı birliklerinin en yakın İtilaf kuvvetlerine teslim olmasının istenmesi üzerine Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'in mücadelesine değinen yazar, İngilizlerin Yemen'e nüfuz etmesini engellemekte Mahmud Nedim Bey'in önemli rolü olduğunu ifade etmektedir. İmam Yahya'nın Ankara Hükümeti ile kurduğu bağlantılarda da Mahmud Nedim Bey'in etkisinin görüldüğünü ve iki taraf için de Yemen'de bağımsız bir iradenin varlığının temenni edildiğini eklemektedir.

Dördüncü alt başlık, "Türk Arap İlişkilerinde İddia ve İrtibatın Belirleyicisi Olarak Lozan Konferansı ve Kararları"dır. Türk Heyeti'nin Lozan'a birçok önemli başlıkla gittiğini söyleyen yazar (s. 310), Irak ve Suriye sınırı konularının heyetin önceliğini oluşturan iki konu olduğunun altını çizmekte ve Türk tarafı için Misak-ı Milli'nin vazgeçilmez bir parçası olan Musul'un, konferansta en çok tartışılan konu olduğunu ve hatta konferansın ertelenmesine sebep olduğunu belirtmektedir. Musul sorununun çözümü için görüşmeler yapıldığına değinen yazar, ilk özel görüşmenin Lord Curzon ve İsmet Paşa arasında 26 Kasım 1922 tarihinde yapıldığını, ikinci görüşme için Rıza Nur ve Lord Curzon'un bir araya geldiğini ancak bu görüşmeden de ilk görüşmede olduğu gibi Türk tarafı adına olumlu bir sonuç çıkmadığını ifade etmektedir. Türklerin Musul için plebisit (halk oylaması) talebinin İngilizler tarafından reddedilip konunun Millet Cemiyeti'ne taşınma süreci, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması, 17 Aralık 1925 Türkiye-Rusya Antlaşması ve 5 Aralık 1926 Ankara Antlaşması yazarın bu bölümde değindiği diğer konulardır. Son olarak Lozan'da Arap coğrafyasına dair üzerinde durulan diğer meselelerin sağlık sorunları, demiryolları ve Fahrettin Paşa tarafından Medine'den götürülen kutsal emanetler meselesi olduğunu belirten yazar çalışmasını burada noktalamaktadır.

Çalışmayı alanındaki çalışmalardan farklı kılan belli bir dönem aralığında (1914-1923) Türk-Arap ilişkilerini etkileyen ve şekillendiren kilit noktalara

değınmesidir. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki Türk-Arap ilişkilerinin ve bunun sonucunda ilişkilerde ortaya çıkan devamlılık ve kopuşların ayrıntılı olarak ele alınması, eserin akademik literatürdeki bu eksikliği tamamlamasına katkı sunmaktadır. Osmanlı arşivlerinin yanı sıra İngiliz arşiv ve kütüphanelerinin de kullanılması eserin oluşumunun ciddi bir kaynak taramasına dayandığını göstermektedir. Konu başlıklarının dağılımı ve olayların kronolojik aktarımı okuyucunun eseri okurken olayları daha rahat anlayabilmesini sağlamaktadır. Yazarın da sonuç kısmında belirttiği gibi bu çalışmada, olayların ortaya çıkmasında ve alınan kararlarda ekonominin etkisine değinilmemiştir. Eserin asıl amacı 1914-1923 yılları arasındaki Türk-Arap ilişkilerindeki çatışma, ittifak ve işbirliklerini ele almak olduğu için iktisadi yapının ele alınmaması ciddi bir eksiklik göstermemektedir.